

N:o 135.

Ank. till Riksd. kansli den 7 maj 1906, kl. 5 e. m.

Utlåtande, i anledning af Kungl. Maj:ts proposition angående försäljning af äganderätten till kronans till Torsebro krutbruk hörande fastigheter. (I. A.)

I en till Riksdagen aflåten proposition (n:o 137) af den 30 sistlidne mars har Kungl. Maj:t, under återopande af bilagdt utdrag af statsrådsprotokollet öfver landtförvarsärenden för samma dag, föreslagit Riksdagen att medgifva,

att äganderätten till Torsebro krutbruk tillhörande fastigheterna Tyskemölla, $\frac{1}{8}$ mantal, och Biskopsmölla, $\frac{1}{8}$ mantal, i Färlöfs socken och Kristianstads län, inbegripet äganderätten till magasin och kasthus för krutproberingen, samt all kronan i egenskap af ägare till berörda fastigheter tillkommande rätt till vatten måtte till kammarherren James Kennedy försäljas mot en köpeskilling, hvilken på köparens bekostnad skulle bestämmas i den ordning, som i fråga om jords eller lägenhets afstående för allmänt behof vore föreskrifven i kungl. förordningen den 14 april 1866, under iakttagande därvid, att denna köpeskilling icke finge understiga 27,725 kronor, samt

att köpeskillingen måtte ingå till landtförsvarets fond för byggnader och andra försvarsändamål.

I detta ärende har departementschefen till ofvanberörda statsrådsprotokoll anfört följande:

»Uti underdånig skrifvelse den 15 maj 1905 har kammarherren m. m. James Kennedy gjort framställning om ordnandet af de mellan Kungl. Maj:t och kronan, å ena, samt honom såsom innehafvare af Torsebro krutbruk, å andra sidan, bestående rättsförhållandena och i sådant afseende anhållit, att han måtte få förvärfva äganderätten till de krutbruket tillhörande fastigheterna Tyskemölla, $\frac{1}{8}$ mantal, och Biskopsmölla, $\frac{1}{8}$ mantal, i Färlöfs socken och Kristianstads län med tillhörande vattenfall; därvid sökanden, vidkommande den köpeskilling, som af honom borde erläggas, dels hemställt, att Kungl. Maj:t täcktes förordna om undersöknings verkställande för utrönande af vattenkraftens storlek och det pris, som med hänsyn därtill och med fäst afseende å den sökanden redan tillkommande okvalda besittningsrätt och oinskränkta nyttjanderätt till nämnda fastigheter skäligen borde honom affordras för äganderättens förvärfvande, dels ock meddelat, att, därest Kungl. Maj:t skulle finna skäligt, att köpeskillingen bestämdes i den ordning, som stadgades i kungl. förordningen den 14 april 1866, angående jords eller lägenhets afstående för allmänt behof, eller genom några på annat sätt af båda parterna utsedda gode män, sökanden för sin del icke hade något däremot att erinra.

Fråga om öfverlåtelse af kronans äganderätt till omförmälda krutbruksfastigheter med vattenrätt förelåg äfven vid 1903 års riksdag, då Kungl. Maj:t, i proposition n:r 77, föreslog Riksdagen medgifva, att äganderätten till samma fastigheter med allt hvad därtill hörde, inbegripet äganderätten till magasin och kasthus för krutproberingen, samt kronan i egenskap af ägare till fastigheterna tillkommande rätt till vatten eller till annan fastighet finge till kammarherren Kennedy försäljas för ett pris af 27,725 kronor.

I det nämnda proposition bilagda statsrådsprotokoll af den 13 mars 1903, som af sökanden i hans nu föreliggande underdåniga skrifvelse åberopas, och de af vederbörande myndigheter därförut i ärendet afgifna underdåniga utlåtanden, förekommer utredning angående ifrågavarande krutbruk samt den rätt, kronan och krutbruksinnehafvaren därtill äga. Däraf inhämtas, att krutbruket af konung Carl XI anlagts på kronohemmanen Tyskemöllans och Biskopsmöllans kvarnars grund, att berörda kvarnar i 1671 års jordrefningsprotokoll uppgifvas vara kronans möllor, att därefter hemmantalssättning å möllorna till $\frac{1}{8}$ mantal för hvardera ägt rum, att i jordeböckerna 1681—1724 om hemmanen antecknats, att de

vore Torsebro krutbruk underlagda, att om dem, som i 1725 års jordebok uteslutits och i 1825 års jordebok förekomma under skattetitel, sedermera i jordeboken anmärkts, att de, enligt kammarkollegii bref den 22 februari 1831, vore af krononatur, samt att de i 1874 års jordebok vore uppförda såsom kronohemman under allmän disposition med enahanda anteckning som i förstnämnda jordeböcker.

Krutbruket drefs till en början omedelbart för kronans räkning; men, jämlikt kungl. bref den 7 februari 1716, hvori förklaras, hurusom Kungl. Maj:t funnit godt lämna krutbruken i landet under privatfolks förvaltning, öfverläts detsamma åt direktören Georg Danckwardt och stadgades därvid, att bruket, dess hus och byggnader samt vattenverk med allt hvad därtill låge skulle till Danckwardt öfverlämnas utan någon den ringaste afgift, vidare än att han alltsammans vidmakthölle, att de vid bruket befintliga materialier och instrument af järn, koppar och mässing med kopparafputspannor och lutterkittlar samt i förråd varande svafvel skulle inventeras och värderas samt för det åsatta priset öfverlåtas till Danckwardt, som skulle få betala med krut, att, om mera krut kunde tillverkas, än som för kronans räkning beställdes, Danckwardt finge detsamma afyttra inom eller utom landet på sätt, han själf bäst funne, samt att, om Danckwardt skulle hafva någon son eller måg, som vore så skicklig att drifva bruket efter honom som någon annan, krutbruket skulle honom framför andra vid Danckwardts frånfalle varda upplåtet. På grund af dessa »privilegier» innehades krutbruket af en efter annan utaf Danckwardts söner, till dess detsamma, jämlikt nådigt bref den 24 april 1770, öfverlämnades till öfverstelöjtnanten friherre C. J. Staël von Holstein. Genom den härom den 31 juli samma år dagteknade afhandling »uppdrogs Torsebro krutbruk, dess hus och byggnader samt vattenverk med allt hvad därtill låge eller framdeles tillvinnas kunde och kronan tillhörigt vore» åt bemålde öfverstelöjtnant. Uppå alla vid bruket befintliga hus och lägenheter skulle laga syn hållas och »desamma herr baron och öfverstelöjtnanten tillinventeras». Skulle några öfverloppshus finnas, som till bruksdriften vore oundgängliga, ankomme det på hans eget ompröfvande att desamma antingen efter öfverenskommelse inlösa eller andra i stället upprätta.

Efter friherre Staël von Holsteins död år 1775 öfvergick krutbruket till hans änka, friherrinnan Sofia Staël von Holstein, född Beck-Friis.

Med anledning af samtliga krutbruksägares och förvaltares alltsedan år 1778 gjorda underdåniga klagomål öfver otillräcklig utkomst, anbefalldes

Kungl. Maj:t krigskollegium och statskontoret den 7 april 1783 att med vederbörande upprätta nya kontrakt, lämpade efter de förändrade omständigheterna i anseende till såväl förmåner som skyldigheter. I anledning häraf blef, angående Torsebro krutbruk, nytt kontrakt med friherrinnan Staël von Holstein afslutadt den 23 juni 1784, hvarigenom henne tillförsäkrades en ständig och okvald besittning af krutbruket med därtill hörande åkrar, äng och öfriga ägor jämte hus, byggnader, krut- och mjölkvarnar samt vattenverk och öfriga inrättningar af hvad namn och beskaffenhet de vara månde. Denna förmån skulle sträcka sig äfven till friherrinnans barn och arfvingar, såvida de till alla delar uppfyllde hvad kontraktet i bokstafven förmådde och innehölle samt så länge kronan behöfde bruket därtill. Det vore friherrinnan eller hennes rättsinnehafvare äfven tillåtet att med vederbörligt bifall afstå besittningen till någon annan. Besittningshafvaren skulle på egen bekostnad bygga och ständigt i godt stånd vidmakthålla berörda hus och inrättningar, utan att kronan finge besväras med någon kostnad därför. Härifrån undantoges likväl krutmagasinet och profkastningshuset, som skulle fortfarande för kronans räkning byggas och repareras. Alla såväl för salpeterluttringen som kruttillverkningen nödiga instrumentalier och materialier af koppar, mässing, järn, metall och trä af hvad beskaffenhet som helst skulle anskaffas och underhållas af friherrinnan och af henne såsom enskild egendom disponeras. Efter bestämmelser om kruttillverkningen och betalningen därför förekommer slutligen i kontraktet stadgande om ansvar, därest vid årligen skeende inventeringar någon brist af krut eller salpeter förmärktes eller levereradt krut icke vore af försvarlig godhet och pålitlighet. För första och andra gången sådant komme friherrinnan till last, skulle hon vara underkastad plikt, men tredje gången vara kontraktet och krutbruksförvaltningen förlustig.

På grund af berörda kontrakt har besittningsrätten öfvergått från en till annan af friherrliga ätten Staël von Holstein och genom öfverlåtelse den 8 maj 1875 af friherre C. L. J. Staël von Holstein till Torsebro krut- och stubinfabriksaktiebolag samt den 22 oktober 1901 från nämnda bolag till kammarherren Kennedy, hvilken för närvarande innehar krutbruket. Dessa öfverlåtelse hafva af arméförvaltningen godkänts, dock, såsom af arméförvaltningen tillagts, med kronan förbehållen rätt att, utan utgifvande af ersättning för de å krutbruket med tillhörande maskiner nedlagda kostnader, förordna om upphörande af kruttillverkningen för statens räkning och återtagande af dispositionsrätten till de

bruket anslagna hemman och lägenheter samt med förpliktelse för innehafvaren att tills vidare till arméförvaltningen årligen erlägga ett belopp af 300 kronor för den fördel, bruket hade af Torsebromölla. Uti sedermera afgifna förklaringar om krutbruksinnehafvarens rättigheter och skyldigheter har arméförvaltningen dock anfört, att fastigheternas återtagande skulle vara förknippadt med betydliga utgifter i lösen för de krutbruksinnehafvaren tillhöriga byggnader och inventarier, hvadan arméförvaltningen anser omförmälda tillägg icke innefatta befrielse för kronan från skyldighet att vid kruttillverkningens upphörande utgifva lösen för berörda byggnader och inventarier.

Af åtskilliga utaf sökanden nu företedda handlingar framgår, att de i 1784 års kontrakt föreskrifna villkor i vissa afseenden blifvit till krutbruksinnehafvarens förmån ändrade, liksom ock innehållet af berörda handlingar utgör en förklaring af innebörden utaf samma villkor.

Sälunda har Kungl. Maj:t i resolution den 23 maj 1807, uppå dåvarande krutbruksinnehafvarens, friherre C. L. Staël von Holsteins underdåniga framställning, bland annat, om årlig beställning af viss myckenhet krut och om ändring af kontraktets bestämmelse rörande ansvar för felaktig leverans, förordnat, dels att tillverknings- och underhållskostnad icke vidare skulle sammanföras under den gemensamma titeln arbetslön, utan särskiljas så, att tillverkningskostnaden beräknades för hvarje centner krut, som förfärdigades, men att underhållskostnaden, som skulle innefatta »revenue å nedlagdt kapital», bestämdes till visst belopp för året, dels ock att krutbruksinnehafvarens ansvarighet vid timande kassationer skulle inskränkas, i fredstid till förbindelse för honom att för samma arbetslön omarbete det kasserade krutet till godt krut, dock med förbehåll att det icke sammanblandades med annat, som till probering framgäfves, samt i krigstid, då rikets säkerhet fordrade all möjlig uppmärksamhet, till böter för synbar vårdslöshet i beredningen eller felande ingredienser med 500 riksdaler första gången och dubbelt, om en lika kassation samma år inträffade.

Öfverstelöjtnanten hade tillika anhållit om ändring af § 1 i 1784 års kontrakt angående tiden för besittningsrättens bestånd. Härom anförde krigskollegium — som ansåg, att hvad nämnda § innehölle om besittningsrättens bestånd endast så länge Kungl. Maj:t och kronan ville därstädes krutbruk bibehålla, varit egentliga anledningen till berörda anhållan — att, då sådan händelse förmodligen icke inträffade, om han fullgjorde sina skyldigheter, kollegium funne det han ej däraf borde

»befara någon osäkerhet för en besittning eller härleda någon mindre åhåga för krutbrukets vidmakthållande och utvidgande». Men som bestämmelsen »väckt dess farhåga», ville kollegium »för att betaga honom allt tvifvelsmål» tillstyrka, att anförda mening utur kontraktet finge utgå och friherrens orubbade besittning endast bindas vid dess skyldighet att kontraktet fullgöra. Kungl. Maj:t fann emellertid ej anledning att härutinnan göra någon ändring af kontraktet.

Sedan Kungl. Maj:t den 26 november 1811 förordnat om upprättande af nytt kontrakt med krutbruken, anhöll samme friherre Staël von Holstein på anförda skäl, att krigskollegium måtte anbefallas, bland annat, att undersöka krutbrukets beskaffenhet med de förändringar det tid efter annan undergått, på det vid kontraktets afslutande äganderätten måtte försäkras, emedan krutbrukets innehafvare nedlagt kostnader till brukets iståndsättande, instrumentaliers och inventariepersedlars anskaffande samt nybyggnaders uppförande och det alltså syntes vara ett olämpligt villkor i kontraktet, att äganderätten skulle upphöra utan bestämd ersättning, i fall kronan ville verket flytta eller nedlägga.

Efter det den begärda undersökningen blifvit i nåder anbefalld och verkställd, har krigskollegium i underdåniga utlåtanden den 20 april och den 6 augusti 1812 anført, bland annat, att innehafvaren af krutbruket hade, förutom äganderätt till vissa för krutbruksdriften begagnade hemman, besittningsrätten, så länge krutbruk på stället bibehölles, till öfriga lägenheter; att äganderätt till inventarier och byggnader, med undantag af ett kronans magasin och kasthuset för proberingen, icke blifvit honom bestridd; samt att således hvad krutbrukets innehafvare icke kunde tillerkännas vore endast äganderätten till Tyske- och Biskopsmölla grund och ägor, hvilka vore kronan tillhöriga, samt Torsebromölla n:o 1, som tillhörde Araslöfs säteri och skulle i händelse af krutbrukets nedläggande till säteriägaren återställas.

Med denna undersökning förklarade sig sökanden nöjd, hvarför med sökandens medgifvande Kungl. Maj:t, enligt nådig resolution den 8 februari 1814, förklarade, att ansökningen i denna del finge förfalla; men biföll Kungl. Maj:t genom samma resolution af krigskollegium gjord framställning därom, att nödiga förbehåll rörande de ersättningar, krutbruksinnehafvaren kunde tillkomma i händelse kruttillverkningen vid Torsebro skulle efter år 1828 nedläggas eller därifrån förflyttas, måtte uti det blifvande leveranskontraktet intagas.

Uti det kontrakt om kruttillverkning, som därefter den 7 mars 1814 upprättades, förekommer:

i § 2: »Inträffa betydliga olyckshändelser — — — åstadkommas; Och som detta på kronan tillhöriga hemmanen Tyska och Biskopsmölla grund och ägor till större delen anlagda krutbruk för öfrigt, utom krutmagasinet och kasthuset, till byggnader, inredningar och inventarier äro bruksinnehafvarens enskilda ägendom och tillhörigheter, så äger han ensam däröfver styra och vårda; beroendes på dess eget val och omdöme att förändra och bestämma hvad inrättningar och verkstäder han anser bäst tjänliga för krutarbetet».

i § 4: »Emot det att bruksinnehafvaren på föreskrifvet sätt underhåller krutbruket, har noga tillsyn och vård öfver brukets drift och står i risk för de olyckshändelser, som kunna drabba verket, samt är försedd med nödig bruksbetjäning, njuter han därföre såväl som därunder beräknad ersättning för räntan å nedlagdt kapital i byggnader och inventarier jämte deras underhållande en årlig oafkortad summa af två tusende två hundra riksdaler nu gångbart banco speciemynt, hvaraf för det löpande året hälften i januari och andra hälften i juli månader utfaller utan afseende om kruttillverkningen för bristande salpetertillgång eller olyckshändelse upphinner det bestämda kvantum eller ej».

i § 5: »I ersättning för de omkostnader, som erfordras till förfärdigande af en centner krut med allt hvad därtill hörer, såsom — — — — erhåller bruksinnehafvaren under namn af tillverkningskostnad tre riksdaler banco».

I § 11 återkomma de i kungl. resolutionen den 23 maj 1807 föreskrifna villkor om påföljd i händelse af felaktig leverans och i § 16 stadgas om bruksinnehafvarens rätt till ersättning för nedlagda kostnader å bruket, därest detta skulle flyttas eller nedläggas. Friherre Staël von Holstein var emellertid ej nöjd med kontraktet i åtskilliga delar, hvarom han gjorde anmärkning hos krigskollegium, som den 10 november 1814 resolverade, att § 16 skulle hafva följande lydelse:

»Hvad medelst det — — — den 7 sistlidne mars författade kontrakt — — — — förordnad och öfverenskommet blifvit, kommer att äga oryggligt bestånd i 21 års tid, räknad från 1808 års början till slutet af år 1828, då till underdånigste följe af Kungl. Maj:ts nådiga bref den 8 februari 1814 om de förändrade villkor, som enligt högst åberopade nådiga bref den 26 november 1811 kunna vid kontraktstidens utgång komma att föreskrifvas, endast med afseende på de för kruttill-

verkningen vid Torsebro genom sist omnämnda kungl. bref fastställda betalningsvillkor, förnyadt kontrakt kommer att upprättas; sträckandes dessa förmåner och rättigheter, på sätt i § uti 1784 års med dåvarande krutbruksinnehafvaren upprättade kontrakt rörande bruket lagligen tillhörande lägenheter förmår, sig äfven till innehafvarens hustru, barn och arfvingar, så vida bokstafliga innehållet af detta kontrakt af dem uppfylles och fullgöres; och äga de eller deras rättsinnehafvare att med vederbörligt tillstånd afstå detta kontrakt till någon annan, som pröfvas i stånd att verket drifva och fortsätta; äfvensom i händelse kruttillverkningen vid Torsebro skulle efter år 1828 nedläggas eller därifrån förflyttas, hvarom Kungl. Maj:t och kronan, eftersom omständigheterna då pröfvas fordra, äger att förordna, bruksinnehafvaren har att, på sätt sist högst åberopade nådiga bref den 8 februari 1814, i anledning af hvad kungl. kollegium därom i underdånighet hemställt, förordnar, njuta den skäligen ersättning för de därvid nedlagda kostnader, som då närmare kommer att pröfvas och bestämmas».

Enahanda bestämmelser förekomma i kontraktet af den 31 mars 1831 och den 11 april 1844; dock har däri med bibehållande af bestämmelse om krutbruksinnehafvarens rätt till ersättning för nedlagda kostnader i händelse af brukets nedläggande eller flyttning uteslutits, att Kungl. Maj:t skulle äga därom förordna.

Då, efter det kruttillverkningen förklarats från och med år 1859 vara en fri näring, nytt leveranskontrakt med dåvarande bruksinnehafvaren upprättades, intogs däri icke bestämmelse om krutbruksinnehafvarens rätt till ersättning i händelse af brukets nedläggande. Häröfver besvärade sig krutbruksinnehafvaren, och blef ärendet slutligen afgjort af Kungl. Maj:t den 25 januari 1859, därvid Kungl. Maj:t förklarade, att krutbruksinnehafvarens rätt till ersättning, i händelse kruttillverkningen nedlades eller från bruket förflyttades, ej ginge förlorad därigenom, att något förbehåll om en sådan förmån icke intoges i leveranskontraktet.

I underdånigt utlåtande den 30 juni 1902 öfver kammarherren Kenedys då föreliggande ansökning om förvärfvande af äganderätt till krutbruket anförde arméförvaltningen, att kronan svårligen kunde tillgodogöra sig någon förmån af äganderätten till Tyskemöllan och Biskopsmöllan med därunder lydande lägenheter i anseende till icke allenast de med fastigheternas återtagande förknippade betydliga utgifter i lösen för byggnader och inventarier, som vore krutbruksinnehafvarens egendom, utan äfven sökandens redan träffade aftal om förvärfvande af den vattenkraft

därstädes, hvaröfver kronan ej förfogade. Vid sådant förhållande hade arméförvaltningen icke något att erinra däremot, att äganderätten till krutbruket öfverlättes till sökanden, efter det, för bestämmande af köpe-skillingen, egendomen värderats af sakkunnige och ojäfvige män. Dock ansåg arméförvaltningen, att såsom villkor för öfverlåtelsen borde såsom ett bruket åliggande servitut stadgas skyldighet för dess ägare att, så länge kronan hade behof af så kalladt svartkrut, för kronans räkning på beställning och mot betalning tillverka sådant.

Då, enligt hvad arméförvaltningen sålunda antydt, bruket fortfarande behöfde tagas i anspråk för utförande af beställningar å krut för kronans räkning, fann kammarkollegium, i underdånigt utlåtande den 4 september 1902, sig icke kunna tillstyrka bifall till framställningen.

Den af arméförvaltningen föreslagna värderingen blef emellertid, sedan sökanden biträdt förslaget, af Kungl. Maj:t anbefalld den 25 oktober 1902 och därefter verkställd af tre personer, som utsågos, en af arméförvaltningen, en af sökanden och den tredje af desse gemensamt.

Med underdånig skrifvelse den 30 december 1902 öfverlämnade arméförvaltningen värderingsnämndens den 3 samma månad afgifna utlåtande.

Nämnden hade ansett sig böra till en början uppskatta ifrågavarande fastigheter, Tyskemölla och Biskopsmölla, hvilkas sammanlagda taxeringsvärde då utgjorde 12,000 kronor, utan hänsyn till den dispositionsrätt därtill, som tillkomme innehafvaren af krutbruket, d. v. s. till det värde, egendomen skulle hafva för kronan, om kronan till densamma hade full dispositionsrätt, därvid följande värden åsattes:

2,50 hektar åker	kr.	1,000: —
1 » trädgård	»	600: —
0,37 » ängsmark	»	370: —
41,50 » park, skog och betesmark	»	4,150: —
växande skog	»	3,500: —
Vattenkraften, som enligt utlåtande den 30 januari 1902 af majoren vid väg- och vattenbyggnadskåren L. Broomé motsvarade 84 effektiva hästkrafter, beräknades efter de för nämnden i andra fall kända arrendeavgifter för vattenkraft till 150 kr. för hvarje hästkraft	»	12,600: —
	Transport	kr. 22,220: —

	Transport kr. 22,220: —
Kronans byggnader:	
det ena magasinet..... »	3,000: —
det andra »	3,500: —
kasthus- och laboratoriebyggnaden »	1,500: —
	<hr/> Summa kr. 30,220: —

I fråga om *krutbruksinnehafvaren tillhöriga byggnader* hade antecknats, att desamma uti ett den 29 mars 1902 af borgmästaren A. Åkerman, ingenjören A. W. Pahlsson och direktören E. Möller upprättadt värderingsinstrument uppskattats till:

krutfabriken med tillhörande byggnader m.m.	kr. 127,225: —
kvarstående murar till en stubinfabrik jämte ett vattenhus	» 4,000: —
disponent- och arbetarebostäder jämte kontors- och öfriga byggnader	» 53,600: —
samt maskiner och elektricitetsverk m. m.	» 70,500: —
	<hr/> eller tillhopa kr. 255,325: —

Själftva krutbruket vore bevillningstaxerad till 75,000 kronor.

Sökandens fördelar af den ifrågasatta öfverlåtelsen förlorade, enligt nämndens åsikt, väsentligt i betydelse, då man besinnade, att sökanden utan någon afgift innehade fastigheterna med besittningsrätt, som ej kunde rubbas, förr än kronan, efter att hafva förordnat om krutbrukets upphörande, återtog fastigheterna. Då ett dylikt återtagande emellertid torde vara förenadt med skyldighet för kronan att lösa de krutbruksinnehafvaren tillhöriga dyrbara byggnader och inventarier, kunde en dylik eventualitet med all sannolikhet icke under en afsevärd framtid inträffa.

På grund af det anförda ansåge nämnden, att vid bestämmandet af det belopp, sökanden för att erhålla full och ovillkorlig äganderätt till ifrågavarande fastigheter och byggnader skulle i lösen till kronan utgifva, det af nämnden befunda verkliga värdet 30,220 kronor borde nedsättas med minst 25 procent eller till, i rundt tal, 23,000 kronor.

Arméförvaltningen hade emellertid föreslagit, att öfverlåtelsen skulle ske under villkor, att vid Torsebro bruk fortfarande, så länge behof däraf förefunnes, för kronans räkning på beställning tillverkades svartkrut, och att denna skyldighet såsom servitut skulle vidlåda bruket. Frånsedt svå-

righeten att lagligen göra detta villkor gällande, i hvilket fall servitutsinstitutet näppeligen kunde komma till användning, vore detsamma högst betungande för den blifvande ägaren och medförde dessutom väsentliga inskränkningar i förfoganderätten öfver vattenkraften, under det att just fri dispositionsrätt till denna väl varit ett hufvudskäl för ansökningen. Det kunde sättas i fråga, huruvida sökanden, om ett dylikt villkor fastades vid hans förvärf, vunne någon rätt, som han icke redan nu innehade. Särskildt borde framhållas, att, om kruttillverkning vid Torsebro för kronans räkning fortfarande skulle äga rum, sökanden icke hade någon som helst anledning att inlösa de för kruttillverkningen därstädes för kronans räkning uppförda byggnader. Därest emellertid sökanden jämväl med detta villkor skulle önska förvärfva äganderätten till fastigheterna och byggnaderna, borde en ytterligare högst betydlig reduktion af ofvan satta verkliga värde företagas; och ansåge nämnden, att detta värde i sådant fall borde nedsättas med minst 60 procent, så att lösesumman komme att utgöra, i rundt tal, 12,000 kronor.

Sedan sökanden, med förmälan att han icke kunde godkänna det af arméförvaltningen föreslagna villkor för öfverlåtelsen, som i sådant fall blefve för honom alldeles värdelös, medgifvit att för äganderättens förvärfvande utan sådant villkor erlagga det belopp, 23,000 kronor, hvartill kronans rätt af nämnden uppskattats, och generalfälttygmästaren efter verkställd utredning funnit det af arméförvaltningen föreslagna villkor vara utan betydelse, då svartkrut, hvaraf behovet för kronan vore ringa, kunde från annat bruk inom landet erhållas, tillstyrkte arméförvaltningen antagandet af sökandens sist gjorda anbud.

Jämväl kammarkollegium tillstyrkte i underdånigt utlåtande den 9 februari 1903 försäljning af krutbruket till sökanden, därvid kollegium likväl, under framhållande att vattenkraften, enligt majoren Broomés beräkningar, kunde uppgå till 140 hästkrafter, motsvarande, efter det af nämnden beräknade värde för hvarje hästkraft, 21,000 kronor eller 8,400 kronor mer än nämnden åsatt kraften, ansett köpesumman böra bestämmas till något högre belopp än sökanden erbjudit. Presidenten H. Wikblad hade emellertid en härifrån afvikande mening och anförde: »Vid det förhållande att kronan, till följd af den för närvarande af kammarherren Kennedy innehafda ständiga besittningsrätt till ifrågavarande fastigheter, Tyskemöllan n:r 1 och Biskopsmöllan n:r 1, ej af nämnda fastigheter åtnjuter någon afkastning, och att ett återvinnande af dispositionsrätten till fastigheterna synes vara förenadt med så betydande kostnader, att en

dylik åtgärd ej läser kunna ifrågakomma; och då den fördel af kruttillverkningen vid Torsebro, som ursprungligen legat till grund för upplåtelsen af besittningsrätten, enligt hvad upplyst blifvit, numera för kronan förlorat all betydelse, hvaremot ett afsevärdt gagn för landets industri torde vara att förvänta af den möjlighet till vattenkraftens vid Torsebro användning, som genom den ifrågasatta försäljningen komme att beredas, anser jag mig böra, i likhet med arméförvaltningen, i underdånighet tillstyrka, att ifrågavarande, till 12,000 kronor bevillingstaxerade fastigheter må till kammarherren Kennedy försäljas för den af honom erbjudna, på den i ärendet hörda nämndens uppskattning grundade köpeskillning 23,000 kronor.»

Till statsrådsprotokollet den 13 mars 1903 anförde dåvarande statsrådet och chefen för landtförvarsdepartementet, att han vid jämförelse med uppskattadt värde af Elfkarlebyfallens vattenkraft funne det af värderingsnämnden för Torsebrofallet beräknade värde af 150 kronor för hvarje hästkraft vara skäligt, samt anförde vidare angående ifrågavarande vattenfall:

»Vidkommande det kraftbelopp, som vid Torsebrofallet förefinnes, har majoren Broomé i det handlingarna i målet bilagda utlåtande, som legat till grund för värderingsnämndens uppskattning, på grund af undersökningar, som af honom under åren 1897 och 1898 samt 1901 verkställts, funnit, att högsta flodvattenmängden uppginge till 173 kubmtr pr sekund och högvattenmängden i allmänhet till 73 » » » att medelvattenmängden utgjorde 22 » » » samt lägsta vattenmängden 8 » » »

Väl hade vattenmängden under hösten 1901 nedgått till 5 à 6 kubikmeter i sekunden, men ett sådant förhållande torde högst sällan inträffa, utan kunde för anläggning af verk en nära nog ständig vattenmängd af 8 kubikmeter i sekunden beräknas. Af denna lågvattenmängd framginge nära 4 kubikmeter genom den fria öppningen mellan de öfversta leddammarna och omkring två kubikmeter till hvardera sidans verk. Af medelvattenmängden (22 kubikmeter i sekunden) afginge 8 à 10 kubikmeter genom öppningen mellan leddammarna, hvadan, vid fördelning af återstoden, 6 à 7 kubikmeter tillkomme hvardera sidan. Det vore dock vanskligt att beräkna brukets kraft efter en vattenmängd, som endast periodvis återkomme, utan måste man därvid utgå från den vattenmängd, 2 kubikmeter i sekunden eller $\frac{1}{4}$ af lågvattenmängden, som hela året

vore för bruket disponibel. Höjdskillnaden vid vanligt vattenstånd mellan vattenytan ofvan de öfversta leddammarna vid Torsebro och vattenytan nedom krutbrukets turbinhus, d. v. s. *hela fallet vid Torsebro krutbruk*, utgjorde 7 meter, och vore detta fall äfven vid lägre vattenstånd ungefär detsamma. Med sistangifna vattenmängd och fallhöjd uppginge den för krut bruket disponibla vattenmängden till 140 effektiva hästkrafter, om motorerna lämnade 75 % af naturkraften. Denna kraft kunde dock icke åstadkommas utan förändringar å såväl nuvarande leddammen och kanalen som motorerna, ty med nu befintliga anordningar kunde icke uttagas mera än måhända 60 procent af angifna kraft.

Vattenfallskommittén, som låtit verkställa utredning angående kronans och krutbrukets innehafvarens ömsesidiga rättigheter och därvid kommit till enahanda resultat som de i förevarande fråga hörda myndigheter, har vid bedömning af vattenfallet, efter hvad hos kommittén inhämtats, haft tillgängligt ett af majoren Broomé den 10 december 1898 afgifvet betänkande rörande vattenreglering för de vid denna tid Torsebro krut- och stubinfabriks-aktiebolag tillhöriga vattenverken på Helgeåns västra sida, hvarjämte bland kommitténs handlingar förefinnas dels antecknade uppgifter till protokoll vid afvägning af Helgeån vid Torsebro krutbruk den 8 november 1899 samt af löjtnanten E. Sundvallson i december samma år afgifven berättelse om ifrågavarande fall. Enligt de uppgifter om fallet, som efter berörda aktstycken antecknats i kommitténs s. k. vattenfallsbok, af hvilken jag erhållit utdrag, som bilagts handlingarna i målet, hade vattendraget på en längd af 700 meter en fallhöjd af 7,70 meter samt nedanför på en längd af 250 meter en fallhöjd af 2 à 2,73 meter. *Lågvattenmängden* hade antecknats till omkring 15, *industriella medelvattenmängden* till omkring 26, *exceptionella lågvattenmängden* till 8, *högsta flodvattenmängden* till 173 och *vanliga högvattenmängden* till 73, allt kubikmeter per sekund. Såsom här af framgår, äro de för högsta flodvattenmängden och vanliga högvattenmängden angifna tal desamma som motsvarande i majoren Broomés förstnämnda utlåtande.

I anledning af förekommande skiljaktiga uppgifter, särskildt beträffande lågvattenmängden såsom grundläggande för beräkningen af kraftbeloppet, har majoren Broomé, efter anmodan att afgifva närmare utredning angående betydelsen af de i vattenfallsboken förekommande anteckningar om vattenkraften samt dessas förhållande till majoren Broomés uppgifter därom, till en början erinrat, att synnerligen stora svårigheter mötte, särskildt i Helgeå, att angifva exakta siffror i berörda hänseende,

enär vattendraget med dess sidoleder under större delen af sitt lopp genomginge Skånes slättbygd, hvarest snösmältning och nederbörd vida hastigare afrunne än i de orter, hvarest sådant hämmades genom skogsbygd och vattenreservoarer. Häraf förklarades den stora skillnaden emellan den såväl af kommittén som af majoren Broomé uppgifna exceptionella hög- och lågvattenmängden, i förra fallet 173 och i senare 8 kubikmeter per sekund eller förhållandet af ungefär 22 : 1 mot det i mellersta Sverige vanliga 10 à 14 : 1. Denna omständighet borde särskildt framhållas såsom anledning därtill, att de lämnade uppgifterna kunde vara olika. Vid beräkning af vattenmängden uti ifrågavarande vattendrag kunde man därför ej utgå från samma afrinningskvantiteter per kvadratmeter utaf nederbördsområdet, som kunde gälla för mellersta Sveriges vattendrag och som åtminstone delvis blifvit följd i den s. k. vattenfallsboken. Angående lågvattenmängden, som i vattenfallsboken uppgifvits till 15 och exceptionellt till 8 kubikmeter per sekund, borde uppmärksammas, att man vid kraftberäkning i allmänhet måste utgå från en vattenmängd, som alla tider på året vore disponibel. Under växlande perioder af 2 à 3 månader hvarje år nedginge vattenmängden till 8 kubikmeter per sekund, under det att åter såsom exceptionellt låg måste betraktas 5 à 6 kubikmeter per sekund, hvartill vattenmängden på hösten 1901 nedgått. Utgående från 8 kubikmeter i sekunden hade majoren i sitt utlåtande angifvit, att häraf omkring 2 kubikmeter framginge till Torsebrosidan; och hade denna uppgift senast under denna vinter funnits riktig, liksom det konstaterats, att samtliga vid Torsebro krutbruk använda motorer kunde i händelse af behof utveckla en kraft af omkring 60 effektiva hästkrafter, ehuru endast $\frac{1}{3}$ däraf nu toges i anspråk. Vål hade majoren beräknat, att 140 effektiva hästkrafter kunde uttagas, men härför erfordrades, att såväl leddammen och kanalen som samtliga turbiner eller vattenhjul ombyggdes, hvarför kostnaderna knappast torde komma att understiga 25,000 à 30,000 kronor.

Den *industriella medelvattenmängden*, som upptagits af vattenfallskommittén till 26 och af majoren Broomé till 22 kubikmeter per sekund, vore det svårt att bestämma. Om emellertid krutbruket skulle uttaga denna under en stor del af året befintliga vattenmängd, skulle erfordras ej mindre att erhålla tillstånd att öfverbygga kungsådran och använda den däruti framrinnande vattenmängden, än äfven att fullständigt ombygga dammar, kanal och kruthusbyggnaderna, hvilka vore belägna på den enda plats, som stode till buds för kanalens framdragande. — Vid-

kommande fallhöjden, som i vattenfallsboken beräknats till 7,70 meter på 700 meters längd för det egentliga krutbruket och 2 à 2,73 meter på 250 meters längd för den s. k. Pilblads kvarn (Torsebromölla), måste densamma, som vore ganska variabel, beräknas med afdrag af den lutning, som vattenytan å de olika kanalsträckorna måste intaga, hvilket gjorde, att det nyttiga fallet för krutbruket utgjorde endast 7 meter vid vanligt vattenstånd å 700 meters längd.

Såsom af det ofvan anförda framgår, är vattenmängden uti ifrågavarande vattendrag synnerligen växlande, och äro härigenom skiljaktigheterna emellan vattenfallskommitténs och majoren Broomés uppgifter om lågvattenmängden lätt förklarliga. De å ömse sidor lämnade uppgifter äro dock grundade på upprepade undersökningar, hvilka särskildt hvad majoren Broomés angå omfatta flera år. Då vid sådana förhållanden uppgifterna hvar för sig, ehuru skiljaktiga, äro uttryck för faktiska förhållanden under särskilda tider, synes mig riktigast vara att antaga lågvattenmängden, efter hvilken beräkning af kraftbeloppet bör ske, till ett medeltal emellan majoren Broomés för denna mängd uppgifna 8 och vattenfallskommitténs 15 kubikmeter i sekunden och sålunda för beräkning af kraftbeloppet utgå från en lågvattenmängd af 12 kubikmeter i sekunden, hvaraf följaktligen, i öfverensstämmelse med majoren Broomés på anförda skäl grundade uppgifter, en fjärdedel eller 3 kubikmeter skulle tillkomma Torsebro krutbruk. Med tillämpning jämväl i öfrigt af de vid värderingen följda beräkningsgrunder skulle sålunda med en fallhöjd af 7 meter hela kraftbeloppet, som efter företagande af angifna ändringar och byggnadsarbeten kunde uttagas, blifva 210 hästkrafter och 60 procent däraf eller 126 hästkrafter antagas såsom möjliga att utan större ändringar komma till användning; motsvarande nu uppgifna tal 210 och 126 de i värderingsinstrumentet upptagna resp. 140 och 84 hästkrafter. Värdet af vattenkraften sådan den befinnes skulle sålunda, efter 150 kronor för hvarje hästkraft, vara, utan hänsyn till bruksinnehafvarens nyttjanderätt, 18,900 kronor och, med afdrag af 25 procent eller 4,725 kronor för denna nyttjanderätt, 14,175 kronor eller 4,725 kronor mera än det salubelopp, hvartill kraften af värderingsnämnden uppskattats. Med sistnämnda belopp bör därför, enligt min åsikt, det uppgifna saluvärdet af hela egendomen, mot hvars värdering i öfrigt jag ej har något att erinra, ökas, och det samma följaktligen bestämmas till 27,725 kronor.»

Emot Kungl. Maj:ts framställning om krutbrukets försäljning hade 1903 års Riksdags statsutskott icke annat att erinra, än att köpeskil-

lingen syntes böra på köparens bekostnad bestämmas i den ordning, som i fråga om jords eller lägenhets afstående för allmänt behof vore föreskrifven i kungl. förordningen den 14 april 1866, dock under iakttagande, att köpeskillingen icke komme att understiga den af Kungl. Maj:t föreslagna, eller 27,725 kronor. En förnyad uppskattning af berörda fastigheter med därtill hörande rätt till vatten syntes utskottet så mycket angelägnare, som, enligt hvad i ärendet blifvit upplyst, väsentligen afvikande uppfattningar gjort sig gällande i fråga om den vattenkraft, hvars afyttring nu föreslagits. Härigenom skulle äfven vinnas den fördel, att vid den förnyade värdering, som af uppskattningsnämnden komme att verkställas, nämnden komme i tillfälle att taga i ompröfning, huruvida någon ersättning borde till statsverket utgå för det belopp å 300 kronor, som skolat till arméförvaltningen årligen erläggas för det gagn, bruket haft af Torsebromölla, och hemställde utskottet fördenskull om bifall till framställningen på det sätt, att Riksdagen måtte medgifva, att äganderätten till de Torsebro krutbruk tillhörande fastigheterna Tyskemölla, $\frac{1}{8}$ mantal, och Biskopsmölla $\frac{1}{8}$ mantal, i Färlöfs socken och Kristianstads län, däri inbegripet äganderätten till magasin och kasthus för krutproberingen, samt all kronan i egenskap af ägare till berörda fastigheter tillkommande rätt till vatten eller till annan fastighet finge till kammarherren James Kennedy försäljas mot köpeskillning, som skulle på köparens bekostnad bestämmas i den ordning, som i fråga om jords eller lägenhets afstående för allmänt behof vore föreskrifven i kungl. förordningen den 14 april 1866, under iakttagande därvid, att denna köpeskillning icke finge understiga 27,725 kronor.

Utskottets hemställan bifölls af Första, men afslogs af Andra Kamraren, hvarför frågan för den Riksdagen förföll.

Då kammarherren Kennedy nu förnyat sin framställning om äganderättens till krutbruksfastigheterna förvärfvande, har han därvid erinrat, att statens vattenrätt omfattade endast en del af vattenkraften vid Torsebro, under det att den öfriga delen innehades af sökanden dels med nyttjanderätt såsom fideikommissarie till Råbelöf och dels med full äganderätt. Ett rationellt utnyttjande af vattenkraften förutsatte emellertid, att hela kraften funnes samlad i en hand. Staten kunde icke för egen räkning utnyttja sin andel i vattenkraften, så länge nu rådande rättsförhållanden mellan kronan och sökanden ägde bestånd. Å andra sidan måste han för att bevara den utaf honom genom stora ekonomiska uppoffringar för byggnader, maskiner och inventarier m. m. förvärfvade nyttjanderätten till statens andel i vattenfallet alltid vara beredd att kunna fullgöra eventuella

beställningar af krut, hvarför han ej kunde använda vattenkraften för andra produktiva ändamål. Uppenbart vore, att dessa förhållanden, hvilka hindrade såväl ägaren som nyttjanderättsinnehafvaren att tillgodogöra sig vattenkraften, föranledde en högst afsevärd årlig nationalförlust, liksom de, hvad nyttjanderättsinnehafvaren anginge, hindrade honom att göra räntabelt det kapital, han nedlagt på grund af de förbindelser, som på statens föranledande tillkommit under sådana tider och omständigheter, att de ansåges medföra motsvarande fördelar, som nu icke vore att påräkna. Vidkommande omfattningen af den vattenkraft vid Torsebro, som till komme kronan, syntes det sökanden, att denna i Kungl. Maj:ts proposition till 1903 års Riksdag blifvit snarare för högt än för lågt beräknad; och hvad anginge den af arméförvaltningen föreskrifna afgift af 300 kronor för det gagn, krutbruket hade af Torsebro mölla, syntes denna afgift sakna all rättslig grund, om än dess tillkomst kunde historiskt förklaras.

Uti underdånigt utlåtande den 11 juli 1905 öfver nu föreliggande ansökning har arméförvaltningen, då bibehållandet af krutbruket ej vore af behovet påkalladt och återkallandet af besittningsrätten till detsamma ej heller vore förenligt med fördel för kronan, som i sådan händelse vore skyldig inlösa krutbruksinnehafvaren tillhöriga byggnader, maskiner och inventarier och som icke heller utan stora kostnader kunde förvärfva den återstående delen af vattenkraften, hvilken tillhörde bruksinnehafvaren och vore behöflig för ett rationellt utnyttjande af hela vattenkraften, tillstyrkt bifall till kammarherren Kennedys ansökning, därvid arméförvaltningen ansett köpeskillingen böra på sökandens bekostnad bestämmas i den ordning, som i fråga om jords eller lägenhets afstående för allmänt behof vore stadgadt.

Arméförvaltningen ansåge emellertid erforderligt, att, såsom förberedande åtgärd för erhållande af ett fackkunnigt bedömande af det värde, hvartill kronans andel i Torsebro vattenfall borde skäligen uppskattas, sökanden hos väg- och vattenbyggnadsstyrelsen gjorde framställning om förordnande af kompetent person att verkställa utredning i fråga om det af sökanden såsom krutbrukets innehafvare disponerade vattenfallets storlek i hästkrafter vid olika vattenstånd, vid hvilken förrättning sökanden borde med vederbörliga handlingar styrka sin äganderätt till och omfattningen af den del af Torsebrofallen, som han eljest innehade.

Sedan sökanden i anledning häraf hos väg- och vattenbyggnadsstyrelsen gjort framställning om den af arméförvaltningen förordnade utredningen, samt väg- och vattenbyggnadsstyrelsen den 10 oktober 1905 förordnat chefen i södra väg- och vattenbyggnadsdistriktet, majoren m. m. F. Enblom

att densamma verkställa, har sökanden med skrifvelse den 9 december 1905 till landtförsvarsdepartementet inlämnat af majoren Enblom den 5 samma månad afslutad »Utredning angående Torsebro vattenfall i Helgeå, Kristianstads län» jämte ett därvid fogadt utdrag af karta öfver Tyske- och Biskopsmöllorna samt Torsebromöllan n:o 1 äfvensom öfver Torsebrokvarn n:is 1, 2 och 3 samt n:is 4 och 5.

Enligt denna utredning består Torsebro vattenfall af en omkring 1 kilometer lång fors, afbruten af mycket korta, lugnare delar. Vattenfallets hela höjd vore i rundt tal 10,4 meter, fördelad mellan flera på båda åstränderna belägna vattenverk, tillhörande olika egendomar, hemman och lägenheter. Sålunda belöpte utefter västra stranden en fallhöjd af 7,7 meter å Torsebro krutbruk, omfattande $\frac{1}{8}$ mantal Tyskemöllan och $\frac{1}{8}$ mantal Biskopsmöllan, samt tillhoppa 2,7 meter å Torsebromölla n:o 1 och Skryrnarp. Utefter östra stranden vore fallhöjden fördelad med sammanlagdt 8,8 meter å egendomarna Fjelkestad n:o 15, Torsebro kvarn n:o 4 och 5, Torsebro kvarn n:o 3, Torsebro kvarn n:o 2, Torseke n:o 14 och Torseke n:o 9 samt med 1,6 meter å Torsebro kvarn n:o 1. Kammarherren Kennedy vore, enligt företedda köpebref och andra handlingar, ägare till de å västra stranden belägna Torsebromölla n:o 1 och Skryrnarp samt af de å östra stranden liggande egendomarna, Fjelkestad n:o 15, Torsebro kvarn n:o 4 och 5, hvilka senare tillhörde Råbelöfs fideikommiss, som innehades af kammarherren Kennedy. Torsebro kvarn n:o 3 och Torsebro kvarn n:o 2, Torseke n:o 14, Torsebro kvarn n:o 1 och Torseke n:o 9 ägdes af honom, därvid dock vore att märka, att Torsebro kvarn n:o 1 gått i byte från kronan mot egendomen Torsebro mölla n:o 1, men att bytet i händelse af kruttillverkningens upphörande skulle återgå, med rätt för ägaren af Torsebromölla n:o 1 att skatteköpa Torsebro kvarn n:o 1. De återstående å västra stranden belägna egendomarna Tyskemöllan och Biskopsmöllan med tillhörande vattenrätt ägdes af kronan, men innehades på grund af kontrakt den 23 juni 1784 och öfverlåtelse den 22 oktober 1901 af kammarherren Kennedy. Han vore sålunda, så länge han tillverkade krut vid Torsebro, dels ägare, dels ständig innehafvare af all strand- och vattenrätt vid Torsebro vattenfall, hvaremot kronan vore ägare till och skulle kunna, om kruttillverkningen upphörde, disponera den del af vattenrätten i fallet, som belöpte å de vid västra stranden liggande Biskopsmöllan och Tyskemöllan samt å den vid östra stranden liggande Torsebro kvarn n:o 1.

Med framhållande, att vattenfallets natur vore så regelbunden, att det med säkerhet kunde anses, att båda stränderna hade lika stor vatten-

rätt, och att sålunda hvardera stranden tillkomme 50 % af vattenmängden, sedan kungsådrans vattenmängd afskilts, beräknade distriktschefen, att kronans andel i vattenkraften utgjorde vid västra stranden 37 % och vid östra stranden 8 % eller tillhopa 45 % af vattenfallets hela kraftbelopp.

Beträffande den i ån vid olika årstider framrinnande vattenmängden hade af statens landbruksingenjör i Kristianstads län verkställda direkta mätningar ådagalagt, att under åren 1883—1901 den minsta vattenmängden under 9 år nedgått till mindre än 8 — åren 1886 och 1887 till 6 — kubikmeter i sekunden samt under de 10 öfriga åren varit mellan 8 och 12,5 kubikmeter. Minsta medelafrinningen för månad under tioårsperioden 1892—1901 hade, såsom framginge af en utaf samme landbruksingenjör upprättad tabell, varit sådan, att man för hel månad ej kunde med säkerhet räkna på mera än 8 kubikmeter i sekunden. För en industri, som vore i behof af jämn vattentillgång, kunde därför ej beräknas mer än 8 kubikmeter i sekunden, hvarmed dock ej vore uttaladt, att vattenverk därstädes icke borde beräknas för en något större vattenmängd. Den vattenkraft, som baserades på 8 kubikmeters tillgång, kunde utom i ovanliga fall drifva en industri hela året och därför anses hafva ett normalt värde, hvaremot den vattenkraft, som baserades på en större vattenmängd, exempelvis på dubbla minimimängden 16 kubikmeter, som kunde här påräknas 7 till 11 månader af året, hade ett väsentligen mindre värde och för vissa industrier intet värde alls. På grund af vattendragets beskaffenhet vid fallets öfre del kunde det antagas, att vid lågvatten omkring hälften af vattenmängden afrunne genom den mot kungsådran svarande mellersta delen af vattendraget, under det att den andra hälften fördelades lika mellan de bägge strändernas vattenverk, hvilka sålunda hvardera kunde tillgodogöra sig en fjärdedel af hela vattenmängden, hvarför, då hela fallets höjd vore 10,4 meter och med tidsenliga anläggningar omkring 10 meter däraf borde kunna tillgodogöras, häremot svarade vid en sådan anläggning och vid 4 kubikmeters vattentillgång för verken en vattenkraft på turbinaxeln af 400 hästkrafter, men vid 8 kubikmeters vattentillgång för verken 800 hästkrafter. Af nämnda alltid tillgängliga vattenkraft, 400 hästkrafter, ägde sålunda kronan vid krutbruket 37 % eller 148 hästkrafter och möjligen vid byteskvarnen Torsebro kvarn n:o 1 8 % eller 32 hästkrafter. Denna till 148 och 32 hästkrafter uppgående vattenkraft, såsom varande tillgänglig hela året, skulle, under förutsättning af full ägande- och nyttjanderätt, hafva ett

normalt värde, under det att den lika stora vattenkraft, som vid den större vattentillgången af 16 kubikmeter i sekunden ytterligare kunde tillgodogöras under 7—11 månader af året, hade ett väsentligen mindre värde och den vattenkraft, som vid ännu större vattentillgång kunde tillgodogöras under mindre än 7 månader, för de flesta industrier saknade allt värde. Vid bedömande af vattenkrafternas värde vore att märka, att de beräknade respektive 400 och 800 hästkrafterna ej kunde uttagas utan fullständigt nya dammar och nya vattenverk, och att kronan ägde endast den råa naturkraften. Genom kungsådrens öfverbyggnad kunde kraftbeloppen fördubblas.

Sedan handlingarna i ärendet remitterats till väg- och vattenbyggnadsstyrelsen för afgifvande af underdånigt utlåtande, har nämnda styrelse anmodat distriktschefen Enblom att fullständiga utredningen genom yttrande om det värde, hvartill ifrågavarande vattenkraft kunde uppskattas; och har distriktschefen i anledning häraf uti särskild skrifvelse till styrelsen den 30 december 1905, under erinran att värdet af rå naturkraft i vårt land ännu ej vore stadgadt och i alla händelser beroende på en mängd omständigheter, anfört, att värdet, enligt sista tiden gjorda försäljningar af obebyggda fall i mellersta Sverige, kunde beräknas i rundt tal till 100 kronor för hvarje hästkraft, tillgänglig hela året rundt. Hvad Torsebrofallet anginge, hade detta å ena sidan ett högre värde därför, att vattenkraften vore mindre samt väl belägen, men å andra sidan nedattes naturkraftens värde väsentligen därigenom, att fallet utgjordes af en mycket långsträckt fors, hvilket förhållande medförde höga kostnader för fallets bebyggande, hvarför distriktschefen ansåge det af värderingsnämnden den 3 december 1902 åsatta värdet 150 kronor för hästkraft vara skäligt, ehuru jämförelsevis högt. Enligt denna beräkning vore sålunda värdet af de 148 hästkrafterna vid krutbruket 22,200 kronor och af de 32 hästkrafterna vid Torsebrokvarn n:o 1 4,800 kronor. En ny hållpunkt för bedömandet af värdet erhöles genom en jämförelse med de försäljningspris, som varit ifrågasatta vid stora vattenfallsköp i sydliga delen af landet år 1905, då inköpsprisen blifvit för olika fall bestämda till 40 à 80 kronor eller i medeltal 67 kronor för hvarje af det antal hästkrafter, för hvilka maskiner afsetts att uppsättas. För ifrågavarande fall torde med hänsyn härtill antalet hästkrafter kunna beräknas till dubbla uppgifna antalet eller för vattenkraften vid krutbruket till 296 eller, i rundt tal, 300 och vid Torsebro kvarn 64 eller, i rundt tal, 60 hästkrafter, och värdet sålunda blifva för vattenkraften vid krutbruket, i

rundt tal, 20,000 kronor och vid Torsebro kvarn, i rundt tal, 4,000 kronor, hvilka värden efter nuvarande uppfattning syntes riktigare än de förut anförda.

Vare sig värdena antoges efter den ena eller andra beräkningsgrunden, gällde de endast under förutsättning, att kronan ägde full ägande- och dispositionsrätt till fallen. Men som dispositionsrätten vore öfverlåten för all framtid, så länge innehafvaren tillverkade krut, vore det tydligt, att kronan af vattenkraften ej kunde få någon som helst inkomst, så länge villkoret om kruttillverkningen uppfylldes; och då kronan ej heller till någon annan än krutbruksinnehafvaren kunde afyttra sin andel i fallet, hade detta strängt taget för kronan ej annat värde än fördelen af att krut tillverkades vid Torsebro, hvilken fördel af vederbörande ansetts vara obetydlig, om ens någon. Om sålunda fallet för kronan ej hade något värde, vore det dock tydligt, att äganderätten till kronans andel hade värde för kammarherren Kennedy, såsom ägare och innehafvare af den öfriga vattenkraften, emedan han icke utan full äganderätt kunde på ett tidsenligt sätt tillgodogöra sig den vattenkraft, som han nu besuttede. Detta förhållande hade äfven iakttagits af 1902 års värderingsmän, hvilka värderat äganderätten till 75 % och nyttjanderätten till 25 % af fallets värde. Distriktschefen ansåge emellertid värdet af äganderätten under nu rådande förhållanden vara obetydligt i förhållande till värdet af en besittnings- och dispositionsrätt utan afgift för all framtid, hvarför värdet af äganderätten under inga omständigheter syntes honom kunna sättas högre än till fallets halfva värde, således till 10,000 kronor för fallet vid krutbruket och 2,000 kronor för fallet vid Torsebro kvarn n:o 1.

Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen har för egen del, beträffande värdet af äganderätten till den till 8 % af Torsebrofallet uppskattade vattenkraften vid Torsebrokvarn n:o 1, erinrat, att detta värde icke kunde beräknas till mera, än hvad skatteköpeskillingen för kvarnen skulle utgöra. Ägaren af Araslöfs säteri hade nämligen enligt nådiga brefvet den 14 februari 1770 tillförsäkrats rätt att vid återgång af det byte, hvarigenom han mot öfverlämnande till kronan af nyttjanderätten till Torsebromölla n:o 1 erhållit nyttjanderätten till Torsebro kvarn n:o 1, skatteköpa sistnämnda kvarn. Löseskillingen vid skatteköp utgjorde 10 gånger kronoräntan, och skulle, enligt vidfogadt utdrag af jordeboken för år 1825, utgöra 133 kronor 28 öre, hvilket sålunda vore värdet af kronans äganderätt till denna del af vattenfallet.

Beträffande de 37 % af vattenkraften i Torsebro vattenfall, hvilka

belöpte å Tyskemöllan och Biskopsmöllan, vore att beakta, att, så länge villkoret om kruttillverkning uppfylldes, kronan ej ägde besittnings- och nyttjanderätt till denna vattenkraft. Då vattenkraften för hvarje annan än brukets innehafvare vore i det närmaste värdelös, kunde kronan ej heller till någon annan försälja sin äganderätt. På grund af de särskilda med denna vattenrätt förknippade omständigheter representerade äganderätten ett betydligt mindre realvärde än kammarherren Kennedys besittnings- och nyttjanderätt. Såvidt af handlingarna i ärendet kunnat utrönas, funnes icke något som helst hinder för kammarherren Kennedy att, äfven om han ej förvärfvade äganderätten, på tidsenligt sätt under förutsättning af erhållet tillstånd att öfverbygga kungsådran tillgodogöra sig hela den kronan och honom gemensamt tillhöriga vattenkraften. Det med besittningsrätten förenade villkor att vid bruket tillverka krut kunde nämligen äfven efter utförandet af moderna anläggningar uppfyllas. I detta särskilda fall kunde styrelsen ej finna annat, än att staten ej borde förvägra den begärda försäljningen till krutbrukets innehafvare, enär ett tidsenligt tillgodogörande af vattenkraften vid Torsebro med därpå uppstående industriell verksamhet å platsen därigenom säkrast skulle främjas samt statens och det allmännas fördel icke torde i detta alldeles säregna fall kunna på annat sätt tillgodoses.

Med hänsyn till kammarherren Kennedys ständiga besittnings- och nyttjanderätt kunde värdet af kronans äganderätt till ifrågavarande 37 % af hela vattenkraften vid Torsebro ej uppskattas till mera än högst 25 å 30 % af det värde, som kraften skulle ägt, om kronan innehaft jämväl besittnings- och nyttjanderätten.

Därest kungsådran öfverbyggdes, skulle maskiner lämpligen kunna installeras för hela den dubbla minimivattenmängden eller för 16 kubikmeter i sekunden, hvarigenom erhöles å turbinaxeln 1,600 hästkrafter, hvaraf 37 % eller 592 hästkrafter motsvarade kronans andel. Om ägande- och nyttjanderätten vore förenade i samma hand, skulle värdet af kronans del sålunda utgöra 39,664 kronor, men under nuvarande förhållanden kunde all den på kronans del belöpande kraft, som kunde uttagas ur fallet, ej uppskattas till mer än högst 10,000 å 12,000 kronor.

På grund af det anförda tillstyrkte väg- och vattenbyggnadsstyrelsen bifall till kammarherren Kennedys ansökning, med erinran att den del af köpeskillingen, som skulle anses utgöra lösen för vattenrätten, icke borde öfverstiga sistnämnda belopp jämte 10 gånger kronoräntan för Torsebro kvarn n:o 1.

I ämbetsskrivelse den 12 december 1905 anmodade jag arméförvaltningen att låta genom minst tre ojäfviga och sakkunniga personer, af hvilka kammarherren Kennedy ägde utse en, verkställa värdering af de krutbruksinnehafvaren tillhöriga byggnader m. m. och i öfrigt inkomma med utredning beträffande de kostnader, som statsverket komme att vidkännas, därest besittningsrätten skulle återgå till kronan. Med underdånig skrifvelse den 15 nästlidne februari har arméförvaltningen, med tillkännagifvande att till värderingsmän utsetts, af arméförvaltningen f. d. revisionssekreteraren, häradshöfdingen Ernst Håkansson, af kammarherren Kennedy hofrättsrådet A. Borgström och af dessa två ingenjören F. E. Malmqvist, öfverlämnat ett den 27 sistlidne januari dagtecknad värderingsinstrument, utvisande, att värderingsmännen, som vid besiktning och värdering af byggnader anlitat biträde af en byggmästare, åsatt krutbruksinnehafvaren tillhöriga byggnader och maskinerier ett sammanlagdt värde af 222,520 kronor; och har arméförvaltningen, med förnyadt tillstyrkande af bifall till kammarherre Kennedys föreliggande ansökan, meddelat, att nämnda belopp utgjorde den kostnad, statsverket hade att vidkännas vid återgång till kronan af besittningsrätten till krutbruket.

Taxeringsvärdet å berörda byggnader, som utgöra själfva krutbruket, är numera 100,000 kronor.

Biskops- och Tyskemöllorna, hvardera $\frac{1}{8}$ mantal, äro nu taxeringsvärderade till 14,400 kronor.

Den till berörda fastigheter hörande mark, som antages omfatta omkring 45 hektar, däraf omkring 41 hektar skog och betesmark, har värderats till 9,620 kronor. Den kan icke af tillgängliga kartor noggrant till gränserna bestämmas; och det synes tvistigt, huru mycket däraf tillkommer Torsebromölla n:o 1. Gränsen mellan kronans och Araslöfs säteris ägor utgjordes förut af den gamla krutbruksmuren; men sedan Torsebromölla n:o 1 kommit att nyttjas under bruket, har muren flyttats, så att en del af Torsebromölla ägor inhägnats tillsammans med krutbrukets gamla område.

Uti föreliggande ansökan är fråga allenast om Tyske- och Biskopsmöllorna med tillhörande vattenrätt, hvaremot någon framställning i fråga om Torsebromölla n:o 1 och Torsebro kvarn n:o 1 ej gjorts. Enligt hvad jag förut anfört, uttalade Riksdagens statsutskott år 1903, såsom skäl för krutbruksfastigheternas uppskattande af en nämnd, bland annat, att denna nämnd kunde komma i tillfälle att taga i ompröfning, huruvida någon ersättning borde till statsverket utgå för det belopp å 300 kronor, som

skolat till arméförvaltningen årligen erläggas för det gagn, bruket haft af Torsebromölla. I anledning häraf anser jag mig böra nämna något äfven om denna fastighet.

I statsrådsprotokollet till 1903 års proposition anföres därom följande:

»Då under 1690-talet, efter det en del af krutbruket blifvit genom vådlig händelse förstörd, fråga uppstod om anläggande af en ny krutkvarn, föreslog dåvarande innehafvaren, att därför måtte användas den intill bruket belägna frälsemjölkvärnen Torsebromölla n:r 1, lydande under godset Araslöf, som då var sekvestreradt för skuld till kronan; och emedan vid samma å på andra sidan fanns en kronokvarn, som i stället kunde läggas under Araslöf, ansåg generalguvernören i Skåne hinder ej förefinnas för förstnämnda kvarns läggande till krutbruket. Sedan cornetten, sedermera ryttmästaren Carl Gustaf Bonde inbördat Araslöf och tillerkänts äganderätten till nämnda egendom, anhöll han att få till Araslöfs gård bibehålla Torsebromölla n:r 1, men Kungl. Maj:t förklarade, enligt nådig resolution den 18 september 1698, att, som jämgodt vederlag gäfves för kvarnen, supplicanten icke skulle visa någon 'oginhet att afstå det Kungl. Maj:t för krutbruket kunde betarfva'. Därefter anordnades likväl ett byte emellan kronan och ryttmästaren Bonde, hvarigenom kronan skulle erhålla Torsebromölla n:r 1, mot det att den vid andra stranden belägna Torsebromölla n:r 3 och kronohemmanet Peremölla, $\frac{1}{4}$ mantal, tillägnades Araslöf. Bytet blef sedermera, enligt nådigt bref den 14 februari 1770, sålunda bestämdt, att tillhörigheterna af åker, äng och laxfiske till Torsebromölla n:r 1 genast skulle återställas till Araslöfs gård under sin förra insocknerätt, dock med villkor, att krutbruket, så länge det på samma ställe existerade, behölle själfva kvarnen, som blifvit till krutkvarn inrättad, jämte den del af jorden, som vore belägen inom den omkring krutbruksplatsen efter 1700 års byte uppdragna stenmur; hvaremot innehafvaren af Araslöf under tiden skulle åtnjuta fri dispositionsrätt öfver Torsebromölla n:r 3 samt i ersättning för Peremölla till kronan afstå utsocknefrälsehemmanet Knappstorp n:r 1, $\frac{3}{8}$ mantal; men om krutbruket antingen ödelades eller bortflyttades, skulle Torsebromölla n:r 1 med all därtill hörande jord återfalla till Araslöf samt kvarnen Torsebromölla n:r 3 till kronan återställas, med rätt likväl för ägaren af Araslöf att densamma emot årliga räntans erläggande besitta och nyttja samt äfven under skatte-mannarätt efter laga värdering till sig lösa.

Hemmanet Knappstorp har därefter den 16 februari 1804 af krutbrukets innehafvare skatteköpts med villkor, att det från bruket icke

finge skiljas, utan därunder städse förblifva. Trots detta villkor har hemmanet öfvergått till annan ägare och blifvit bruket frånhändt.

Lägenheten Torsebromölla n:r 1 är i 1825 års jordebok upptagen under frälsetitel bland utjordar och kvarnar samt i 1874 års jordebok såsom kvarntorp bland kronolägenheter.»

På grund af omförmälda rättsförhållande har, såsom jag anført, väg- och vattenbyggnadsstyrelsen ansett värdet af kronans rätt, hvilken i fall af krutbrukets nedläggande inskränker sig till äganderätten till Torsebro kvarn n:o 1, som i bytesurkunderna benämnes Torsebromölla n:o 3, icke kunna bestämmas till högre belopp än den lösesumma, 10 gånger kronoräntan, som skulle utgå vid skatteköp.

Omförmälda årsafgift, 300 kronor, för "den fördel, bruket har af Torsebromölla n:o 1, bestämdes första gången, då, efter det kruttillverkningen förklarats från och med år 1859 vara en fri näring, nytt leveranskontrakt upprättades; och har bestämmelse om afgiftens erläggande intagits i därefter upprättade leveranskontrakt, dock icke under de senaste åren. Beloppet har i allmänhet uttagits på det sätt, att, då betalning för kontraherad krutleverans ägt rum, detsamma frändragits kontraktssumman. För åren 1859—1891 har afgiften genom sådant afdrag kommit kronan till godo. Under åren 1892—1896, då krutleveranser från Torsebro ej förekommo, inbetaltes årsafgiften kontant till arméförvaltningen. Efter år 1896 har afgiften icke, vare sig på ena eller andra sättet, uttagits, ehuru under denna tid krutleveranser förekommit under åren 1899, 1901 och 1902. Angående den verkliga rättsgrunden för denna afgift har utredning icke af tillgängliga handlingar kunnat erhållas och ej heller rörande anledningen därtill, att bestämmelse om afgiften införts i leveranskontrakten.

Vid pröfning af kammarherren Kennedys nu föreliggande ansökning har jag i likhet med myndigheterna kommit till den uppfattning, att det med hänsyn till de i detta fall säregna förhållandena är för kronan lämpligast att till krutbruksinnehafvaren försälja den äganderätt, hvarom nu är fråga, en rätt för öfrigt, af hvilken kronan svårligen kan bereda sig någon afkastning. Äfven om det skulle vara kronan fritt att när som helst återtaga nyttjanderätten till ifrågavarande fastigheter, torde i betraktande af därmed sammanhängande konsekvenser, särskildt de med ett återtagande af nämnda rätt förenade utgifter, en försäljning vara att föredraga. Krutbruksinnehafvarens rätt att vid upphörande af kruttillverkning för kronans räkning erhålla ersättning för byggnader, inventarier

och instrumentalier synes vara obestriddig, hvarför kronan skulle hafva att erlægga lösen härför, som enligt den verkställda utredningen skulle uppgå till 222,520 kronor. Tager man därjämte i betraktande, att kronan ej skulle kunna i afsevärd mån tillgodogöra sig egna eller krutbruksinnehafvarens byggnader m. m. och att den förenade ägande- och nyttjanderätten till mark och vatten under förutsättning af kungsådrans öfverbyggande, som kräfver särskild kostnad, värderats allenast till sammanlagdt omkring 49,000 kronor, torde ett återtagande af nyttjanderätten ej kunna anses ekonomiskt fördelaktigt.

Mot det värde, hvartill kronans vattenrätt af väg- och vattenbyggnadsstyrelsen uppskattats, eller 10,000 à 12,000 kronor under förutsättning af kungsådrans öfverbyggande, har jag för min del icke något väsentligt att erinra. Ehuru det syntts mig lämpligt, att köpeskillingen för fastigheterna bestämmes af en nämnd, som blifver i tillfälle att taga i öfvervägande alla på frågan inverkan omständigheter, torde dock ett visst minimipris böra fastställas, hvilket pris icke lärer böra understiga hvad vid 1903 års riksdag varit ifrågasatt och af sökanden då godkänts, eller 27,725 kronor. Sökanden har ock, enligt underdånig skrifvelse den 26 denna månad, meddelat, att han, för att få rättsförhållandena ordnade, ej hade något att erinra däremot, att detta belopp bestämdes såsom minimum.

Beträffande köpeskillingsbeloppet anser jag, att detsamma, i likhet med hvad af Kungl. Maj:t föreslogs vid 1903 års riksdag, bör läggas till den fond, som under benämning »landtförsvarets fond för byggnader och andra försvarsändamål» förvaltas af statskontoret och endast efter Riksdagens medgifvande får användas.

På grund af den i ärendet nu förebragta utredning får utskottet hemställa,

att Kungl. Maj:ts ifrågavarande proposition må vinna Riksdagens bifall.

Stockholm den 7 maj 1906.

På statsutskottets vägnar:

HUGO TAMM.